

М. М. Якубовський

д-р екон.х наук

Інститут економіки промисловості

НАН України, м. Київ,

В. І. Ляшенко

академік АЕН України

*Міжнародний центр дослідження соціально-економічних
проблем модернізації та розвитку кооперації, м. Полтава*

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Економічна природа модернізації в діалектичному вимірі визначається прогресом суспільства, зміною його матеріальної основи – технічного, технологічного, економічного базису.

Останнім часом модернізація отримала досить широке наукове визнання як сучасний інститут розв'язання структурно-технологічних проблем економіки. Проте його використання в практичній діяльності потребує поглиблення теоретичних основ взаємозв'язку як із загальними положеннями економічної теорії, так і з конкретними завданнями промислової політики.

Це пов'язано з тим, що промислова політика завжди виступала в двох іпостасях. В практичній площині як система поглядів і конкретних дій відносно розвитку промисловості, окремих галузей і підприємств, включаючи цілі, завдання і методи досягнення. В теоретичному контексті – як економічна категорія, що визначає найважливіші відносини влади, бізнесу і суспільства відносно до забезпечення потреб суспільства, формування ефективної структури промислового устрою, зростання технологічного рівня, інноваційності і конкурентоспроможності промислового виробництва, без впливу на конкретні підприємства. В сучасній науковій практиці таке дуалістичне трактування набуло визначення як вертикальна і горизонтальна промислова політика. Європейська Комісія, як вищий орган виконавчої влади ЄС, віддає перевагу промисловій політиці горизонтального типу, тобто інституціональним заходам розв'язання проблем, акцентуючи увагу на тому, що державне втручання в ринковий механізм виправдано лише, коли мають місце суттєві провали ринку [1].

Модернізація в цих умовах відбиває не тільки загальний характер змін – «оновлення», «вдосконалення» а й характер взаємодії суб'єктів господарювання і суспільства в реалізації промислової політики, утворюючи своєрідну інституційну платформу комплексного розв'язання проблем інноваційності, ефективності і конкурентоспроможності.

Це особливо стосується промислових регіонів – Дніпропетровської обл., частка якої в загальному обсязі промислового виробництва сягає 19,2% (дані за 2015 р.), Донецької обл. (11,4% без врахування тимчасово типу окупованих територій), Запорізької обл. (8,7%), Полтавської обл. (7,2%), Харківської обл. (6,8%). Сюди тяжіють також Київська (4,6%) і Луганська (1,7%) області, частка яких в загальному обсязі промислового виробництва хоча і дещо нижча (в першому випадку через особливості реєстрації бізнесу, в

другому – через анексію частини території), але лишається досить суттєвою в загальній структурі індустріального комплексу України. Загалом визначені регіони виробляють майже 2/3 (59,7%) промислової продукції країни.

Системна криза оголила суттєві диспропорції в структурному і технологічному устрої промисловості, які останнім часом позначилися навіть як тенденція деіндустріалізації. В цих умовах основний акцент промислового регулювання почав зміщатися у бік структурно-технологічних змін, що дозволяє і модернізацію, як інструмент реалізації промислової політики також вважати проявом промислової політики в її дуалістичному розумінні, елементами якої можуть бути заходи як вертикальної дії (зміна галузевої структури виробництва), так і горизонтального впливу – стимулювання, кредитування, оподаткування. Таким чином, на окремих етапах реалізації промислової політики модернізація може мати різні форми системного визначення, виходячи з умов, стану і проблемних проявів характеру промислового розвитку.

Щодо модернізації економіки промислових регіонів маємо враховувати, що її виклики мають загальноекономічне походження, але матеріалізуються на регіональному рівні, суттєво впливаючи на загальний стан як національної, так і регіональної економіки.

Економіка промислових регіонів суттєво деформована, критичних ознак набули такі структурні протиріччя, як: мала та навіть спадаюча частка високотехнологічних видів продукції; порушення технологічних ланцюгів створення доданої вартості через скорочення обсягів виробництва кінцевих видів продукції; посилення сировинної та напівфабрикатної структури виробництва.

Економічна природа структурних трансформацій, як дійовий важіль впливу на стан і якість економічних процесів, отримала наукове підґрунтя в роботах багатьох вчених-економістів. Нобелівський лауреат С. Кузнець вказував на те, що структурні зміни є передумовою економічного зростання і, розпочавшись, надалі формують, стримують або підтримують економічний розвиток країни [2].

М. Кондратьєв на підставі сформульованої їм теорії циклів, виділив три види порушення економічної рівноваги, в основі яких лежать структурні зміни. Якщо коливання в структурі виробництва не змінюють загального спектру виробництва, а є лише проявом тимчасового уповільнення або активізації розвитку окремих галузей (видів діяльності) під впливом ринкової кон'юнктури, він визначав як порушення «пер-

шого порядку», часовий лаг яких відповідає коротко-строківому бізнес-циклу і складає 3-3,5 роки.

Коливання в обсягах і потоках капіталу між галузями економіки і видами економічної діяльності, що формуються в межах середньострокового циклу, він відносив до порушень «другого порядку». Їх наслідками стають відповідні зміни міжгалузевого попиту і пропозиції, а стан рівноваги досягається вже на іншому рівні виробництва і споживання. Але навіть і за цієї форми порушення рівноваги, як він вважав, обсяг продуктивних сил лишається незмінним.

Найбільш радикальні зміни в структурі економіки він відносив до порушення рівноваги «третього порядку», стверджуючи, що її стимулятором є науково-технічний прогрес, який впливає на всі фактори виробництва і супроводжується відповідними змінами в технологічному, ресурсному, організаційному, інфраструктурному і соціальному забезпеченні виробництва [3].

Й. Шумпетер порушення «третього порядку» напряму пов'язував з інноваційними чинниками. Інновація, за його визначенням, «це нова комбінація ... в економіці, мистецтві, науці, життєвій практиці» [4].

Побічними, але не менш небезпечними наслідками структурних проблем стало посилення сировинного профілю виробництв, зростання залежності регіонів від кон'юнктури світового ринку, підвищена, енергоємність виробництва порівняно з європейськими країнами та обмежений економічний вплив промисловості на економічний розвиток через малу відтворювальну функцію сировинних виробництв щодо створення ВДВ.

Розвинені країни світу вже з останньої чверті минулого століття демонструють революційні структурні зміни, формуючи власну економіку за інноваційним типом. Україна хоча і підкреслює свою прихильність до радикальних структурних змін, проте надає багато ознак протилежного змісту. Фактично відбувається деіндустріалізація країни. Частка промисловості у створенні ВВП скоротилася з 34,4% у 2000 р. до 22,4% у 2010 р. і 19,8% у 2014 р. Обсяг промислової продукції за 25 років економічної трансформації впав майже на третину (28,7%). Чисельність найманих працівників скоротилася на половину (на 44,12%), було вивільнено біля 2 млн осіб. Втрачено цілі галузі, передусім інноваційного спектру діяльності – електронна промисловість, приладобудування, верстатобудування, верстатостроительна, виробництво сільгосптехніки, спеціальні види машинобудування для гірничорудної промисловості, хімічної і металургійної.

За великим рахунком можна вважати, що Україна майже втратила індустріальну платформу, на якій може розвиватися економіка інноваційного типу. Машинобудування, як основний продуцент інноваційних змін, в структурі переробної промисловості скоротилося до 10,2% (2015 р.), тоді як в економічно розвинутих країнах світу його частка у 3-4 рази більша (Велика Британія – 29,8%, Італія – 27,%, Німеччина – 48,2%, США – 32,1%, Франція – 27,9%, Японія – 44,4%). Частка машинобудування свідчить про ступінь розвитку промисловості. В Україні вона занадто низька і це створює серйозну проблему оскільки інновації мають десь визрівати і застосовуватися. У відриві від промислової бази, від виробництва, а відповідно і від кваліфікованих кадрів інновацій як таких не буде.

Ця проблема торкнулася навіть розвинутих країн, які останнім часом поступилися у темпах розвитку країнам, що розвиваються. Молоді «індустріальні тигри» перейнявши у розвинутих країн сучасні технології створили в себе необхідну індустріальну базу для інноваційного розвитку, що і дозволило їм розвиватися випереджаючими темпами, Україна, нажал, запізнилася із запозиченням передових технологій і виробництв на умовах трансферу. Зараз цей процес може дещо ускладнитися, оскільки розвинуті країни, щоб не втрачати індустріальної бази економічного розвитку, почали повертати високотехнологічні виробництва на власну територію. Можна припустити, що вони не будуть дуже охоче роздавати не те що нові, а й навіть проекти, що вже освоєні, але зберігають лідерство на світових ринках. Проте це не повинно нас лякати, бо в умовах євроінтеграції окремі європейські країни будуть підказувати і допомагати нам знайти свою технологічну нішу в процесі модернізації, оскільки хтось такі має «тягати каштани з вогню» для розвинених економік. Ця участь, нажал, не обминє Україну. Багато лише щоб такі «каштани» були більш високотехнологічними, ніж існуюча зараз сировинна спеціалізація.

Сучасна криза, її перша хвиля (2008-2009 рр.) і друга (2012-2015 рр.) є прямим проявом і ще одним підтвердженням сировинної хвороби України. Наукова думка і господарська практика неодноразово, з кожною черговою хвилею кризового падіння, пов'язують економічний пульс України із кон'юктурою світових ринків сировини. Свій професійний погляд на цю проблему надає С. Кораблін в «Дзеркалі тижня» № 1 (247) за 16 січня 2016 року, стверджуючи, що «спад виробництва, виснаження державних фінансів і валютного ринку разом з триразовим знецінення гривні – прямий наслідок нашої сировинної економіки» [5]. Це одне з головних протиріч української промисловості, з яким пов'язані низький рівень технологічного устрою, розірваність технологічних процесів з втратою найбільш продуктивних стадій – виробництво кінцевого продукту, і як наслідок, гіпертрофована залежність від кон'юнктури зовнішнього ринку.

Виділяють наступні сучасні моделі індустріалізації [8]:

- **«традиційна індустріалізація»** з переважанням добувних галузей промисловості, важкого та низько технологічного машинобудування з технологіями переважно 3-го та 4-го укладів, які намагаються з метою підтримки конкурентоспроможності модернізувати до ринкових викликів сучасності;
- **«некроіндустріалізація»** – стан галузей промисловості з технологіями 3-го та 4-го укладів, які переживають процеси деіндустріалізації, умовно кажучи, першого типу – скорочення виробничих потужностей внаслідок їх фізичного зносу та відсутності ринкового попиту на продукцію;
- **«постіндустріалізація»** – перехід до переважання технологій 5-го укладу, який супроводжується процесами деіндустріалізації, умовно кажучи, другого типу – виводом за межі країни низько технологічних галузей (offshoring), введенням сучасних високотехнологічних виробничих потужностей орієнтованих на ви-

пуск продукції з високою часткою доданої вартості, інформатизацією суспільства, розвитком сфери сучасних наукоємних послуг;

- «**неоіндустріалізація**» – перехід до технологій 6-го укладу, з випуску продукції з високою доданою вартістю, який характеризується індивідуалізацією, наномініатюризацією, біотехнологізацією, когнітивізацією, розвитком 3D-

друку шляхом реіндустріалізації (reshoring), тобто збільшення в національній економіці робочих місць на базі цих технологій переважно в сфері малого та середнього підприємництва.

Взаємодія цих моделей наведена на рис. 1.

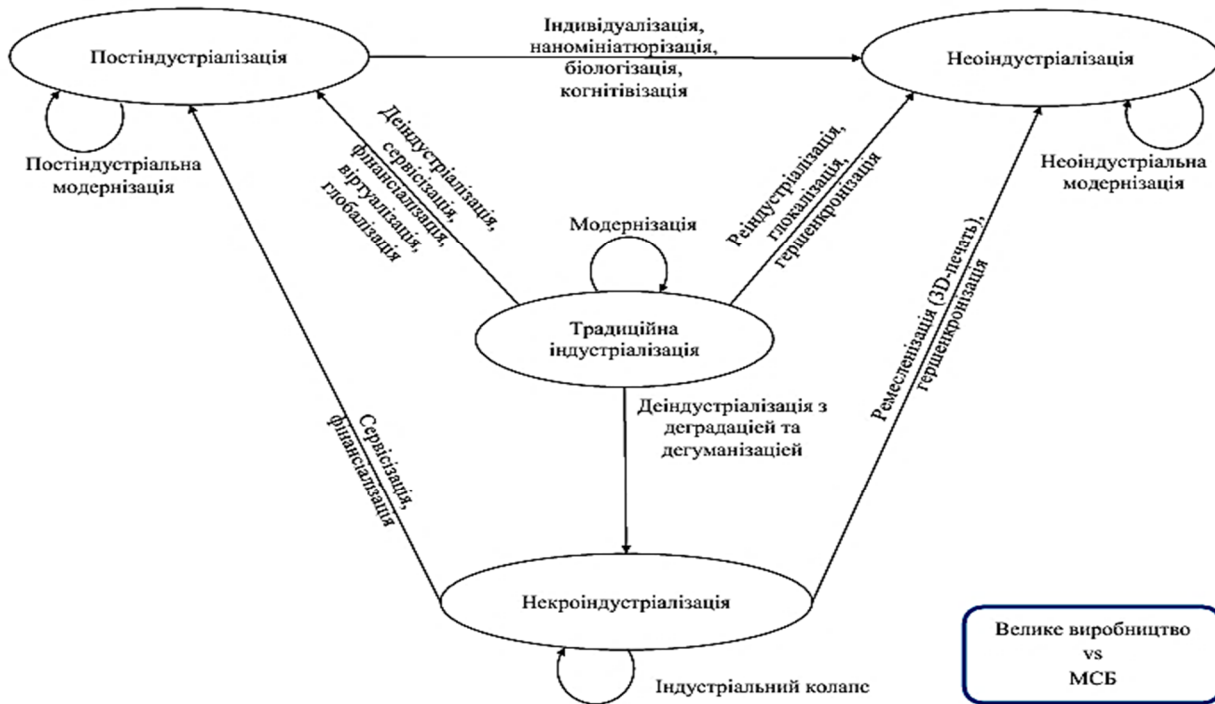

Рис. 1. Взаємодія сучасних моделей індустріального розвитку

Як відмічає Ю.Кіндзерський: «Реструктуризація промислового виробництва потребує відповідних взаємоузгоджених управлінських рішень, ресурсів і часу. Тому вона має здійснюватись на засадах державного стратегічного планування. Воно передбачає розробку системи довго-, середньо- та короткострокових прогнозів, визначення низки взаємопов'язаних цілей соціально-економічного і розвитку першого, другого і третього порядку, розроблення довгострокових концепцій, середньострокових програм та індикативних планів, створення інститутів організації і виконання намічених завдань, методів контролю та механізмів відповідальності за досягнення намічених результатів» [9, с. 532].

Нині новий технологічний устрій виходить з ембріональної стадії розвитку у фазу зростання. Його розширення стримується як незначним масштабом і неопрацьованістю відповідних технологій, так і неготовністю соціально-економічного середовища до їх широкого застосування. Проте незважаючи на кризу, витрати на освоєння новітніх технологій і масштаб їх застосування ростуть з темпом близько 20-35 відсотків на рік. Подальше розгортання кризи визначатиметься поєднанням двох процесів - руйнування (заміни) структур колишнього технологічного устрою і становлення структур нового. Сукупність робіт по ланцюжку життєвого циклу продукції (від фундаментальних досліджень до ринку) вимагає певного часу. Ринку завойо-

вують ті, хто уміє пройти цей шлях швидше і виробити продукт в більшому об'ємі і кращої якості. Чим швидше фінансові, господарські і політичні інститути перебудуються відповідно до потреб зростання нових технологій, тим раніше почнеться підйом нової довгої хвилі. При цьому зміниться не лише технологічна структура економіки, але і її інституціональна система, а також склад лідируючих фірм, країн і регіонів. Досягнуть успіху ті з них, хто швидше зможе вийти на траєкторію зростання нового технологічного устрою і вкластися в складові його виробництва на ранніх стадіях. І навпаки - вхід для тих, що спізнюються з кожним роком ставатиме все дорожче і закрийється з досягненням фази зрілості.

Промислові регіони як головні носії індустріального бренду України, успадкували основні її структурні проблеми, хоча кожен з них має власні особливості структурно-технологічного устрою і економічного розвитку, що в кожному випадку має визначати регіональний характер стратегії модернізації. За галузевою структурою промислові регіони можна поділити на дві групи: перша – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Луганська області – це регіони з переважною часткою гірничо-металургійного виробництва. Домінантними галузями в них є добувна і металургійна промисловість (табл. 1). Друга група – Полтавська, Харківська і Київська області – це регіони переробного профілю з домінантою харчової промисловості і

машинобудування. Профільна орієнтація створює їм більш сприятливі умови проведення модернізації через можливість використання існуючої технологічної бази для розвитку, тоді як технологічний склад виробництв першої групи майже не дає перспектив для розвитку, лишаючись консервативним саме через сировинний фактор. Їх експортна орієнтація за головною товарною позицією – недорогоцінні метали – складає відповідно 81,7%, 89,5, 74,6 та 56,9% (табл. 2).

Не менш проблемною позицією зовнішньоекономічних зв'язків промислових регіонів є імпорт, переважно високотехнологічних видів продукції, які в Україні майже не виробляються. Особливої гостроти набув попит на продукцію машинобудування, яка по-

трібна не лише для підтримки діючих виробництв, а й стає ключовим фактором технологічного розвитку та модернізації економіки.

В Дніпропетровській області, наприклад, імпорт машинобудівної продукції перевищує виробництво майже в 1,4 рази. Значно уразливими для імпортової експансії виявились ринки текстильних матеріалів (Дніпропетровська обл. імпорт перевищує власне виробництво в 1,8 рази, Запорізька – в 2,4 рази, Полтавська – в 2,6 рази), полімерних матеріалів (Дніпропетровська обл. – 80,8%, Полтавська – 79,1%, Харківська – 79,1%, Луганська – 2,3 рази), хімічних речовин (Дніпропетровська обл. – 64,72%, Полтавська – 1,7%, Київська – 4,2 рази).

Таблиця 1

Галузева структура основних видів діяльності промислових регіонів України, %¹

	Код за КВЕД	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Полтавська	Харківська	Київська	Луганська
Видобування сировини і матеріалів природного походження	В	25,6	15,7	3,2	28,2	9,5	0,7	17,7
Матеріали промислової переробки (16-18, 19, 20, 21, 22-23, 24-25)	С	46,6	49,2	44,6	26,5	20,7	33,8	47,5
з них:								
металургійне виробництво	24-25	35,3	38,4	35,4	0,8	3,2	5,5	30,9
Виробництво та розподілення енергоматеріалів	Д	14,9	19,5	23,6	7,8	19,1	23,1	17,8
Виробництво харчових продуктів	10-12	7,8	9,2	9,2	27,3	30,9	33,4	3,8
Текстильне виробництво	13	0,3	0,1	0,2	0,3	1,3	0,8	0,6
Машинобудування	26-30, 31	4,8	6,3	19,2	9,9	18,5	8,2	12,6

¹ Виділено домінуючі для регіону види діяльності.

Джерело: розрахунки автора за даними статистичних управлінь регіонів за січень-листопад 2015 року.

Таблиця 3

Пропорції зовнішньої торгівлі промислових регіонів за основними групами промислової продукції %

	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Полтавська	Харківська	Київська	Луганська
Усього ¹	78,1 / 37	60 / 19,8	64,8 / 24,2	28,8 / 20,3	21,7/31,2	29,5 / 86,3	23,5 / 37,9
Готові харчові продукти	13,6 / 6,3	6,7 / 6,7	13,9 / 1,6	17,3 / 8,5	21,6 / 13,4	17,0 / 14,0	14,2 / 1,1
Хімічні речовини	47,6 / 64,7	н.д.	79,6 / 54,3	67,3 / 175,7	19,4 / 65,3	46,8 / 417,2	10,4 / 22,2
Полімерні матеріали	16,3 / 80,8	15,0/33,6	16,5 / 41	41,9 / 74,3	29,3 / 79,1	21,0 / 54,4	64,0 / 233,7
Текстильні вироби	75,8 / 180	19,4/87,1	36,3/237,9	258,4/258,4	68,3/118,7	125,0/432,3	212,5/295,8
Недорогоцінні метали	81,7 / 6,1	89,5 / 3,3	74,6 / 9,8	71,7/126,4	43,1/81,8	45,4/123,0	56,9 / 1,5
Машинобудування	65,4/136,8	61,4/24,0	92,9/26,8	43,6 / 30,8	69,7 / 45	60,0/313,4	20,7 / 48,9

¹ Чисельник – експортна орієнтація виробництва, знаменник – імпортна залежність Не виробництва, %.

Джерело: розрахунки автора за даними статистичних управлінь регіонів за січень-вересень 2015 року.

Незбалансована структура експортно-імпортних відносин перетворилася в головного поглиначу валютних резервів країни. Від'ємне сальдо досягло загрозливих для економіки обсягів (табл. 3). Криза дещо вгамувала від'ємне сальдо, але дефіцит валюти став дестонатором кризових процесів. Це цілком прогнозована ситуація, оскільки Україні щоб випустити промислової продукції на 1 гривню, треба було у 2015 році закупити імпорту на 0,53 грн, а у 2012 р. цей показник дорівнював навіть 0,77 грн.

Таблиця 3

Динаміка зовнішньої торгівлі України товарами промислової групи (млрд дол. США)

	2007	2010	2011	2012	2013	2014
Експорт	45,2	44,0	58,6	54,4	49,8	50,4
Імпорт	58,6	57,4	79,3	80,1	72,0	51,0
Сальдо	-13,4	-13,4	-20,7	-25,7	-22,2	-0,6

Джерело: розраховано за даними Держстату України.

За нашою оцінкою промислові регіони в цілому за підсумками 2015 року матимуть позитивне сальдо, але в Харківській, Київській і Луганській областях від'ємне сальдо зберігається (табл. 4). Основну експортну позицію цих регіонів складає продукція харчової

промисловості і машинобудування. В зв'язку з євроінтеграцією та ускладненням економічних відносин з Росією вони на сьогодні зайняті пошуками нових ринків і тому поки що не мають суттєвої експортної позиції.

Таблиця 4

Обсяг зовнішньої торгівлі промислових регіонів товарами промислової групи за 2015 рік (млн дол. США)

	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Полтавська	Харківська	Київська	Луганська	Разом
Експорт	6071,0	3631,7	2561,5	1211,0	964,8	882,6	248,7	15571,3
Імпорт	3154,0	1190,2	969,9	904,8	1208,4	3332,3	316,2	11072,8
Сальдо	2917,0	2441,5	1591,6	309,2	- 243,6	- 2249,7	- 67,5	4498,5

Джерело: розрахунки автора за даними регіональних статистичних управлінь Держстату України за 2015 р.

Із сировинною хворобою ми пов'язуємо і технологічну відсталість промислових регіонів. Їх індустріальний уклад склався ще в середині минулого століття. За роки незалежності Україна так і не спромоглася провести хоча б які-небудь якісні зміни. На сьогодні структура промислового виробництва за технологічним рівнем виглядає гірше, ніж було на початку трансформаційних змін.

Майже всі промислові регіони, формуючи в цілому загальний стан технологічного устрою країни, на 9/10 складаються з технологій середньонизького і низького рівня.

Запорізьку і Харківську області порівняно з іншими регіонами можна вважати технологічно більш розвиненими, оскільки в їх складі найбільша частка виробництв середньовисокого і високого технологічного рівня – машинобудування і фармацевтична промисловість, які уособлюють V технологічний уклад (табл. 5).

Структурна недосконалість і кризове падіння виробництва, це ланцюги одного сплетіння. З чого починати, формуючи стратегію модернізації. Україна, на жаль, вже не має часу вибирати. В наших умовах слід одночасно покращувати і структурний устрій і здійснювати антикризові заходи.

Таблиця 5

Структура технологічного рівня промислових регіонів за видами діяльності, %

Технологічний рівень	Україна	Регіони						
		Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Полтавська	Харківська	Київська	Луганська
1	2	3	4	5	6	7	8	0
Високий	1,6	0,1	0,1	0,9	0,2	3,2	2,2	2,1
Виробництво комп'ютерів, електронної та обчислюваної техніки	0,6	0,1	0,0	0,7	0,1	1,0	0,8	1,8
Виробництво основних фармацевтичних продуктів	1,0	0,0	0,1	0,2	0,1	2,2	1,4	0,3
Середньовисокий	10,1	6,3	6,9	16,9	10,2	15,8	7,5	21,4
Виробництво електронного устаткування	1,5	0,6	1,6	4,6	0,5	4,5	2,0	0,1
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	2,3	1,1	3,4	1,6	1,9	6,6	1,8	0,6
Виробництво автотранспортних засобів	2,8	1,6	0,4	9,0	6,9	3,3	1,4	11,0
Виробництво хімічних речовин та хімічної продукції	3,5	3,0	1,5	1,7	1,4	1,4	2,3	9,7
Середньонизький	35,2	70,6	64,1	45,4	52,8	22,9	22,4	60,4
Металургійне виробництво	16,6	37,7	41,7	35,4	0,8	3,2	6,5	38,2
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	3,3	1,7	6,1	4,4	22,9	3,6	0,1	3,0
Добувна промисловість та розроблення кар'єрів	10,8	26,8	14,3	3,2	28,2	9,5	0,7	18,4
Виробництво гумових та пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	4,5	4,4	2,0	2,4	0,9	6,6	15,1	0,8

1	2	3	4	5	6	7	8	0
Низький	53,1	23,0	28,9	36,8	36,3	58,1	67,8	16,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюну	21,2	8,3	7,2	9,2	27,3	30,9	38,1	1,2
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та ін. матеріалів	0,8	0,3	0,2	0,2	0,3	13	0,7	0,2
Виробництво виробів з деревини, паперу, поліграфічна діяльність	3,1	1,5	0,5	0,5	0,4	3,7	9,4	5,1
Виробництво меблів, ін. продукції	2,1	1,7	2,0	3,3	0,5	3,1	2,7	0,8
Постачання електроенергії, газу, пари та повітря	24,6	9,5	17,0	228	7,3	17,5	15,7	8,2
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1,3	1,7	2,0	0,8	0,5	1,6	1,2	0,6

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Кризове падіння виробництва однаково вразило промислові регіони. За 2012-2015 роки, через традиційні для кризи процеси – падіння попиту, зниження цін, валютні коливання, погіршення кредитних умов, втрати склали 26%, в середньому за рік 7,5% обсягу промислового виробництва. Це не створює критичної ситуації. Оскільки криза має циклічний характер - розпочавшись вона має скінчитися. Погіршує ситуацію стагнація, коли економіка ще не вмерла, але й не живе.

Промислові регіони на передодні другого кризового падіння, у 2010-2011 роках, демонстрували досить високі темпи розвитку (табл. 6), це дає надію, що за допомогою активних антикризових заходів втрачені обсяги виробництва можуть бути надолужені протягом 2-3 років. Інша справа з Донецьким і Луганським регіонами, де основна причина падіння виробництва виникла через місцевий сепаратизм і військову агресію ззовні – зруйновано виробничі потужності, особливо

постраждала виробнича інфраструктура, зокрема транспортна система.

Виходячи з галузевої та технологічної структури виробництва промислових регіонів їх модернізація буде мати такі особливості:

- регіони, що не постраждали від збройного конфлікту безпосередньо і зберегли основний профіль своєї спеціалізації, скоріше за все мають і надалі розвивати і доповнювати його сучасними підприємствами споріднених виробництв, створюючи регіональні і міжрегіональні кластери;

- регіони військового конфлікту (Донецька і Луганська обл.) отримали можливість здійснювати модернізацію віртуального характеру, тобто шляхом створення нових виробничих точок сучасного прогресивного технологічного зростання на місці зруйнованих потужностей та інфраструктури.

Таблиця 6

Індекси промислової продукції за промисловими регіонами України

	2010	2011	За період		2012	2013	2014	2015	За період 2012-2015	Орієнтовна оцінка терміну відновлення обсягу виробництва за середніми темпами докризових років
			2010-2011	Середньорічний						
Україна	111,2	108	120,1	109,6	99,3	95,7	89,9	87,0	74,3	
Дніпропетровська	116,1	105,4	122,4	110,7	102,2	98,5	92,5	92,0	85,7	2 роки
Донецька	114,7	113,6	130,3	114,2	94,6	93,6	68,5	65,3	39,6	7-10 років
Запорізька	107,8	106,3	114,6	107,1	96,8	97,1	96,8	95,3	86,7	2 роки
Полтавська	112,6	99,6	112,1	105,9	100	94,7	92,1	96,2	83,9	3 роки
Харківська	105,8	105,5	111,6	105,6	97,6	94,5	94,8	88,2	77,1	5 років
Київська	108	110,6	119,4	109,3	96,8	99,1	101,6	93,0	90,6	1,5 рока
Луганська	107,1	115,8	124,0	111,4	92,5	91,1	58,0	34,0	16,6	15-20 років

Джерело: Складено автором за даними Головного управління статистики областей

Військова руйнація виробничих потужностей в цих регіонах відкриває широкий простір для інноваційної творчості. Буде дуже прикро не скористатися цією можливістю. Для Донецької і Луганської областей термін «відновлення» має бути якщо не остаточно виключено з модернізаційної лексики, то у всякому випадку, значно обмежено. Навряд чи доцільно відновлювати збитковий видобуток вугілля, мартенівську виплавку сталі, виробництво лише первинних видів металу. Вони не покращать технологічної структури промисловості. Та й інвестиції на відновлення виробництв III технологічного укладу отримати буде дуже проблематично.

Модернізація має забезпечити кардинальні зміни технологічного профілю Донбасу. Доцільно розробити Національний Проект, який би розвинув інтелектуальний, науковий, виробничий і кадровий потенціал регіону, передбачив досягнення високих якісних стандартів виробництва, перетворивши Донбас із всеукраїнської кузні в «Національний інноваційний технопарк».

Унікальність історії промислового розвитку, культури, життєвого середовища на Донбасі, а також «Національний модернізаційний Проект» мають стати

дійовим фактором залучення людей, інвестицій, сучасних технологій для забезпечення динамічного розвитку.

Конкурентні переваги Донецького регіону можуть бути суттєво підвищені завдяки вигідному географічному положенню – поряд з розвиненими вітчизняними регіонами і економіками інших країн, треба лише активніше розвивати міжрегіональні і трансграничні культурні, наукові і виробничі відносини, сприяти зростанню якості життя людського капіталу.

В той же час слід мінімізувати ризики, що ускладнюють конкурентний розвиток регіону, такі як:

моноструктурна організація і сировинна спрямованість виробництва (метал, вугілля);

порушення інфраструктурних зв'язків через військові дії, що обмежує можливості руху людей, капіталів, продукції та інформації;

екологічна ситуація, наближається до критичної, ускладнюючи умови життя і виробництва;

втрата трудових ресурсів, особливо інтелектуального капіталу через порушення умов життя.

Тому вирішення стратегічних завдань структурно-технологічної модернізації Донбасу вимагає уважного ставлення до оптимізації виробничої структури промислового комплексу, пріоритетів технологічного зростання, визначення критеріїв економічності і екологічності виробництва, ефективного використання території.

Донбас має перетворитися із вугільно-металургійного регіону з традиційно технологічно низькою структурою виробництва (III технологічний уклад) в регіон креативної економіки, в основі якої будуть знання, нові моделі розвитку, нові типи соціальних відносин, нова культурна парадигма.

Стратегічне майбутнє Донбасу вбачається як регіон високої технологічної культури. Він має зберегти за собою роль індустріального центру країни, але поняття індустрії має бути збагачено неоіндустріальним змістом на основі впровадження вітчизняних і світових досягнень науки та техніки. Незважаючи на неефективну метало-вугільну доміанту виробництва, стратегія структурно-технологічної модернізації не передбачає відмови від традиційних виробництв, але їх розвиток в подальшому має здійснюватися виключно за рахунок власних ресурсів.

На державну підтримку можуть розраховувати лише нові високотехнологічні виробництва, продукція яких буде орієнтована на імпортозаміщення, задоволення внутрішнього попиту і розвиток експортного потенціалу. Такий сценарій ґрунтується на критичній оцінці моделі формування товарних ресурсів промислової продукції, що склалася в Донецькій області. Лише третина товарних ресурсів формується за рахунок власного виробництва, іншу частку компенсує імпортом, що вимагає значних валютних коштів. За нашою оцінкою в 2015 році обсяг імпорту промислових видів продукції в Донецькій та Луганській областях склав 2,5 млрд дол. США.

Імпорт превалює у задоволенні потреб регіону в хімічній продукції високотехнологічного асортименту (64,7% від обсягу власного виробництва), полімерних матеріалів (80,8%), текстильних матеріалів (180,7%), продукції машинобудування (136,8%). Те, що загальний баланс зовнішньої торгівлі регіону промисловими товарами лишається позитивним, забезпечується поки що експортом металопродукції. Проте існують досить

вагомими причини очікувати в подальшому ускладнення балансових пропорцій зовнішньої торгівлі. За 2011-2014 роки експорт недорогоцінних металів з України скоротився на 26,7%.

Перспективи промислового відродження Донбасу ми вбачаємо передусім в розвитку машинобудування, хімічної промисловості і полімерів. Це в якості загальних орієнтирів індустріального розвитку. Але інноваційність і високотехнологічність має бути забезпечені за рахунок освоєння нових технологій, зокрема:

виробництва рідкоземельних елементів, спираючись на власну сировинну базу у вигляді відходів вугільної, гірничо-металургійної промисловості;

розвиток і використання технології на основі світлового променя – фотоніки – як одного із перспективних напрямів нанотехнологій. Використання фотоніки дозволяє істотно підняти ефективність праці у традиційних для регіону видах діяльності – металургія, машинобудування, зокрема в операціях різки, зварки, термообробки, полірування деталей;

освоєння вітрогенерації, чому сприяють як природні умови – вітрова активність регіону, так і прогресивні зміни в структурі електрогенерації – скорочення потужностей теплової електрогенерації через нестачу вугілля (антрациту). Машинобудування регіону отримало б високотехнологічну нішу із забезпечення вітроенергетики необхідним устаткуванням – вежами, електрогенераторами і розподільчою апаратурою;

розвиток технологій і устаткування з підвищення ефективності використання енергії і ресурсів в базових галузях промисловості, як ключового напрямку становлення енергоощадної і безвідходної економіки. Використання «зелених» технологій суттєво підніме технологічний рівень економіки регіону, створить основу для міжнародного співробітництва

Інноваційного поштовху потребують і традиційні виробництва Донбасу, зокрема металургійні і хімічні підприємства. Серед змістовних пропозицій останніх років щодо забезпечення інноваційності і конкурентоспроможності вітчизняної промисловості періодично лунають заклики до налагодження державно-приватного партнерства. Безумовно цей захід заслуговує на увагу. Але тут не все так просто. Основу нинішньої підприємницької еліти формують власники підприємств, побудованих ще в минулому столітті. Підприємці сировинні і напівфабрикатні ніші глобального ринку, вони з використанням навіть застарілої технології отримують чималі прибутки. Ще М. Портер застерігав, що «Фірмам, які вросли в стару технологію, важко зрозуміти значення нової технології, яка тільки-но з'явилася, а відреагувати на неї – ще складніше» [6]. Тому навряд чи можна розраховувати на ефективне державно-приватне партнерство з ними у сфері неоіндустріальної модернізації. Вони навіть не приділяють уваги модернізації своїх підприємств. Понад 50% металопродукції в Україні виробляється на обладнанні, яке вичерпало нормативний термін експлуатації [7]. Незважаючи на технологічне відставання, Україна входить до числа експортерів металопродукції, конкуруючи з Японією, Росією, Китаєм. Але цей статус підтримується досить своєрідно – за рахунок зростання в структурі експорту продукції з низькою доданою вартістю, тобто за рахунок експорту напівфабрикатів, які ще лишаються конкурентоспроможними завдяки власній сировині і дешевій робочій силі.

Проте цінова конкуренція не надає стабільних переваг, особливо коли в світі є надлишок виробничих потужностей. За оцінками асоціації World Steel він сягає 750 млн т, з них 450 млн т припадає на Китай. Який шлях має вибрати Україна, щоб зберегти власну металургію. Серед вчених і практиків досить активно обговорюються два шляхи. Перший - переорієнтуватися з експорту на внутрішній ринок, другий - зробити металургійну продукцію більш конкурентною за рахунок модернізації.

За великим рахунком ці дві стратегії доповнюють одна одну і ми підтримуємо ідею їх поєднання. Переваги саме такого підходу демонструють такі провідні металургійні компанії світу, як Voest Alpine (Австрія), Thyssen Krupp (Німеччина), Posco (Південна Корея). Вони значно покращили свої конкурентні позиції за рахунок реалізації інвестиційних проектів в сегменті високотехнологічної продукції, з отриманням високоякісного металу преміум-класу – спецсталей, автомобільного листа, труб високого тиску та ін., попит на який тримається як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Україна без модернізації виробництва у металургійній галузі може втратити не лише зовнішній, а й внутрішній ринок. Вже зараз (у 2015 році) Україна імпортувала недорогих металів та виробів з них, але більш високотехнологічного асортименту ніж власне виробництво, на 2 млрд дол., що становить по відношенню до обсягу експорту металопродукції 21,1%. Подібна ситуація склалася в хімічній промисловості. Пріоритет надаємо експортоорієнтованому виробництву азотних добрив, сировиною для яких є природний газ, що закуповується за імпортом. Водночас майже нічого не робиться для розвитку таких важливих для економіки і суспільства хімічних матеріалів, як органічні хімічні сполуки, фармацевтичні препарати, дубільні екстракти та барвники, косметичні препарати, полімерні матеріали, хімічні волокна та ін.,

Серед перспективних технологій, які можуть істотно підняти інноваційний рівень традиційних виробництв ми вбачаємо електрометалургію. Економічність, екологічність, технологічність ось далеко не повний перелік переваг електродугового методу виплавлення металу. В світі виробництво сталей цим методом неухильно зростає. В технологічно розвинених країнах на його частку припадає до 30% виробництва сталі. Україна істотно відстає, маючи десь 5%.

Поширення технології електродугового виробництва металу дозволило б за рахунок прискорення технологічного процесу і автоматизації виробництва значно підняти продуктивність праці в галузі. Крашою стала б екологічна ситуація в промислових регіонах, оскільки електродуговий метод в сотні разів зменшує шкідливі викиди в атмосферу порівняно з мартенівським і конверторним методами. Високі температури плавлення в електродугових печах дозволяють розширити технологічні можливості виробництва – виплавити леговані марки сталі, збільшувати асортимент продукції, оперативно змінювати хімічний склад металу відповідно до потреб.

Україна історично має базові умови для розвитку електрометалургії. Технологія електрошлакового переплаву була розроблена в Інституті електрозварювання ім. Є.О. Патона. Перша в світі плавка була виконана на заводі Дніпроспецсталь в Запоріжжі (1958р.).зараз

за цією технологією працюють електрометалургійні заводи в Донецьку і Курахово, Запорізький «Дніпроспецсталь» і Краматорський Енергометпроект».

Впровадження електрометалургії дозволяє мінімізувати металургійні підприємства, наблизити їх до споживачів металу, зберегти нормальні екологічні умови в місцях виробництва, розширити асортимент металів і сплавів, що виготовляються, за рахунок використання хрому, титану, цирконію, замкнуті технологічні ланцюжки, зокрема з виробництва титанової губки, сплавів, прокату. Вітчизняний бізнес починає звертати увагу на можливості електрометалургії, щоб прискорити процес треба надати їм державну підтримку.

Розробка і реалізація сценаріїв структурно-технологічної модернізації промислових регіонів України має здійснюватися в рамках довгострокової стратегії економічного розвитку країни, де промислова політика має зайняти провідне місце в усуненні структурних диспропорцій, стимулюванні модернізації, створенні нових високотехнологічних секторів виробництва. Крім офіційного визнання стратегії промислового розвитку і модернізації потрібно і законодавчо закріпити ідеологію промислового розвитку, як на державному, так і на регіональному рівні, що в умовах децентралізації створить сприятливі нормативно-правові умови для суб'єктів господарювання і місцевої влади у здійсненні модернізаційних заходів. З цією метою доцільно розробити і прийняти Закон України «Про модернізацію промислових регіонів» з визначенням ролі і обов'язків місцевої влади в індустріальному розвитку власних територій.

Список використаних джерел

1. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми /О.М. Алімов, О.І. Амоша та ін.; за заг. ред. В.І. Ляшенка; Інститут економіки промисловості НАН України, Класичний приватний університет. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – 798 с.
2. Kuznets S. Model ekonomik Growth. – Yale University Press, 1969. – 456 p.
3. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Изб. труды. – М.: Экономика, 2002. – 767с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Экономика, 1988. – 324 с.
5. Кораблін С. Держбюджет: криза за розкладом // Дзеркало тижня. – 2016. – № 1. – С. 5.
6. Портер М. Международная конкуренция / пер. с англ. – М.: Международные отношения. – 1993. – 968 с.
7. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення: аналіт. доп. / Собкевич О.В., Сухоруков А.І., Савенко В.Г., Воробйов С.Л. та ін. – К.: НІСД, 2011. – С.14, 25.
8. Ляшенко В.І. Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : монографія / В.І. Ляшенко, Є.В. Котов; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – Київ, 2015. – 196 с.
9. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації : монографія / Ю.В. Кіндзерський ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2013. – 536 с.